

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Бутенко Тетяна Олександрівна

УДК: 378.147.016:316.77-057.875

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

ВІННИЦЯ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут”, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, м. Харків.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Романовський Олександр Георгійович,
Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”,
проректор з науково-педагогічної роботи,
завідувач кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами, м. Харків.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Барановська Лілія Володимирівна,
Національний авіаційний університет,
професор кафедри педагогіки
і психології професійної освіти, м. Київ;

кандидат педагогічних наук, доцент
Прадівляний Микола Григорович,
Вінницький національний технічний університет,
доцент кафедри іноземних мов,
директор центру технічного перекладу, м. Вінниця.

Захист відбудеться “26” жовтня 2011 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 05.053.01 у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, корпус 2, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32.

Автореферат розісланий “24” вересня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Коломієць А.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процес модернізації вищої освіти України та входження нашої держави в єдиний економічний простір потребують перегляду й змін у вищій інженерній освіті з метою підвищення професійного та культурного рівня інженерних кадрів. Створення нових умов навчання й виховання сучасної молоді спрямоване на здійснення більш якісної та різнобічної підготовки висококваліфікованих фахівців технічного профілю.

Нового тлумачення нині набуває професійна компетентність майбутніх інженерів, змінюються та модернізуються її складові, більше уваги приділяється гуманітарному блоку знань з метою розширення світогляду та формування нового мислення з огляду на швидкий розвиток науково-технічного прогресу та підвищення ролі комунікацій різних типів у професійній діяльності інженерів різних напрямів.

Одним із важливих аспектів формування висококваліфікованих інженерів, що сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності людини, є комунікація, за допомогою якої здійснюється передача значного обсягу інформації. Отже, володіння комунікативною компетентністю на високому рівні майбутнім інженерам необхідно не менше, ніж фахівцям, чия діяльність безпосередньо пов'язана зі спілкуванням. Професійному спілкуванню нині приділяється значна частина робочого часу сучасних фахівців, зокрема встановлення ділових контактів, наради, бесіди, переговори вимагають комунікативної компетентності, що сприятиме ефективному діловому та професійному взаєморозумінню.

Таким чином, виникають суперечності: між сучасними вимогами суспільства до випускників вищих технічних навчальних закладів і реальним рівнем їхньої комунікативної компетентності та готовності до професійного спілкування; підвищенням рівня значущості спілкування в усіх сферах професійної діяльності сучасного фахівця та змістом підготовки; необхідним та реальним рівнем володіння комунікативною компетентністю як однією зі складових професійної компетентності майбутніх інженерів.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що проблема формування професійної компетентності майбутніх фахівців висвітлюється в роботах вітчизняних та російських вчених (М. Згуровський, О. Коваленко, Г. Півняк, О. Романовський, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ та ін.); гуманізацією та гуманітаризацією професійної підготовки займаються В. Андрущенко, В. Астахова, Г. Балл, С. Богомолів, Г. Васянович, І. Зязюн, А. Мамалуй, О. Пономарьов та ін.

Питаннями компетентнісного підходу у навчанні займаються сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема Дж. Равен, В. Хутмахер, С. Гончаренко, І. Зимня, І. Зязюн, Т. Іванова, Н. Коломінський, С. Клепко, В. Краєвський, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Ничкало, О. Овчарук, А. Хуторський та ін.

Проблема формування комунікативної компетентності взагалі й майбутніх інженерів зокрема досліджена недостатньо, хоча нині є роботи, в яких аналізуються певні проблеми формування професійного спілкування фахівців (Л. Барановська, С. Гончаренко, Л. Нечепоренко, Н. Ничкало), розробляються окремі аспекти комунікативної компетентності (Д. Годлевська, Г. Данченко, С. Козак, В. Куніцина, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, І. Зимняя, М. Лісіна, Є. Мелібруда, Л. Петровська, Н. Назаренко та ін.).

Вивчення та аналіз досліджень з зазначеної проблеми показали, що у психолого-педагогічній літературі існує недостатня кількість праць, що розкривають особливості формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів, що й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін»**.

Зв'язок програми з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до плану науково-дослідних робіт Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: М 8703 «Розробка методології формування психологічної готовності майбутніх фахівців технічного університету до управлінської діяльності» (№ держреєстрації 0107U000600, ОК № 0210U001281) та М-8704 «Формування управлінсько-технічної еліти у вищих технічних навчальних закладах з використанням інноваційних педагогічних технологій» (РК № 0110U001253) кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами факультету інформатики і управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Тема дисертації затверджена вченою радою факультету інформатики й управління НТУ «ХПІ» (протокол № 8 від 07 квітня 2009 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в НАПН України (протокол №4 від 26 травня 2009 р.).

Мета дослідження - розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови сформованості комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

Гіпотеза дослідження – формування в студентів комунікативної компетентності відбуватиметься ефективніше, якщо зміст комунікативних знань, умінь, навичок, спрямованих на забезпечення професійних потреб майбутніх фахівців, підпорядковуватиметься формуванню й удосконаленню всіх складових комунікативної компетентності за таких умов:

- застосування особистісно орієнтованого підходу у навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії у навчанні між викладачами і студентами;
- моделювання реальних професійних і виробничих умов спілкування з метою залучення кожного студента до практичної комунікативної діяльності;
- використання навчальних завдань і вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності студентів.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан дослідженості проблеми та виявити специфіку комунікативної компетентності майбутніх інженерів.
2. Визначити основні структурні компоненти комунікативної компетентності майбутніх інженерів.
3. Обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх інженерів.
4. Визначити педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів.
5. Розробити технологію формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – психолого-педагогічна підготовка майбутніх інженерів.

Предмет дослідження – формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

Методологічну основу дослідження становлять: особистісно орієнтований, діяльнісний, культурологічний підходи до психолого-педагогічної підготовки майбутніх інженерів; положення про єдність діяльності і спілкування; про комунікативну активність суб'єкта у навчальній діяльності, про логіку навчально-виховного процесу; концепція неперервної освіти.

Теоретичною основою дослідження стали:

- теоретичні принципи наукової організації навчально-виховного процесу (С. Архангельський, Ю. Бабанський, І. Бех, В. Кремень, В. Кудін та ін.),

- наукові праці, присвячені проблемам удосконалення інженерної освіти (М. Згуровський, О. Коваленко, Г. Півняк, О. Романовський, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ та ін.);

- загальні підходи до вивчення закономірностей та механізмів спілкування (Г. Андрєєва, Л. Барановська, О. Бодальов, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Л. Столяренко та ін.);

- компетентісно-орієнтована парадигма сучасної освіти (Дж. Равен, В. Хутмахер, С. Гончаренко, І. Зимняя, І. Зязюн, Т. Іванова, Н. Коломінський, С. Клепко, В. Краєвський, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Ничкало, О. Овчарук, А. Хуторський та ін.).

Методи дослідження:

теоретичні – аналіз наукової літератури з метою виявлення вихідних положень; систематизація, класифікація, аналіз, синтез, порівняння та узагальнення з метою дослідження стану проблеми та теоретичних засад формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів;

емпіричні – педагогічний експеримент, спостереження, анкетування, проведення індивідуальних та групових бесід, метод групових експертних оцінок з метою перевірки рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх інженерів;

статистичні – методи математичної обробки та кількісного аналізу отриманих даних для перевірки статистичної значущості результатів

впровадження технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Харківської національної академії міського господарства, Харківського державного технічного університету будівництва і архітектури, Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Усього експериментом було охоплено 408 студентів інженерних факультетів.

Організація дослідження. Відповідно до поставлених завдань дослідження проводилося поетапно.

На першому етапі (2005-2006 н.р.) здійснювався аналіз педагогічної, психологічної літератури, теоретико-методичних аспектів формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів, перевірявся рівень комунікативної компетентності майбутніх інженерів, визначалися об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, а також гіпотеза дослідження.

На другому етапі (2006-2008 н.р.) розроблялися критерії і рівні сформованості комунікативної компетентності, проводилася підготовка та проведення констатувального і формувального експериментів: здійснювалося визначення педагогічних умов, розробка теоретичних положень і технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

На третьому етапі (2009-2011 н.р.) здійснювалась експериментальна перевірка запропонованої педагогічної технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів, порівняння результатів експерименту, математично-статистична обробка та інтерпретація одержаних результатів дослідження, а також впровадження цих результатів у практику роботи вищих технічних навчальних закладів.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що вперше:

-теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін;

-розроблено та експериментально перевірено технологію формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін, етапами якої є смисловий, теоретичний, практично-діяльнісний та творчий;

-удосконалено визначення структури й складових комунікативної компетентності майбутніх інженерів;

-набуло подальшого розвитку визначення показників, критеріїв та рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

Практичне значення дослідження полягає у розробці навчально-методичного забезпечення формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів, у внесенні змін до змісту лекцій та практичних занять з

психолого-педагогічних дисциплін, що викладаються студентам інженерних спеціальностей, підборі та розробці конкретних ситуацій, рольових та ділових ігор, завдань, що можуть бути використані для формування комунікативної компетентності студентів різних напрямів підготовки.

Впровадження результатів. Дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (довідка № 324/48 від 11.11.2010 р.), Харківської національної академії міського господарства (довідка № 2320 від 07.12.09 р.), Харківського державного технічного університету будівництва і архітектури (довідка № 325 від 10.02.2010 р.), Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (довідка № 127 від 23.03.2010 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися на Міжнародних та Всеукраїнських конференціях: «Могилянські читання - 2005» (Миколаїв, 2005), «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я» (Харків, 2006, 2007, 2008), «Переяславська рада і гармонізація україно-російських відносин на сучасному етапі» (Харків, 2006), «Могилянські читання - 2007» (Миколаїв, 2007), «Переяславська рада і гармонізація україно-російських відносин: історія і культура, наука і освіта» (Харків, 2007), «Простір літератури – шлях до миру, згоди і співпраці між слов'янськими народами» (Харків, 2007), «Сучасні освітні технології у професійній підготовці майбутніх фахівців» (Львів, 2007), «Переяславська рада, її історичне значення й перспективи розвитку східнослов'янської цивілізації» (Харків, 2008, 2009, 2010), «Могилянські читання - 2008» (Миколаїв, 2008), «Філософія освіти і формування національної управлінської гуманітарно-технічної еліти» (Алушта, 2008), «Фундаментальна освіта і формування гуманітарно-технічної еліти» (Харків, 2009), «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес» (Харків, 2009), «Ольвійський форум – 2009: стратегії України в геополітичному просторі» (Ялта, 2009), «Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи» (Харків, 2010), «Педагогіка вищої школи ХХІ століття та формування національної гуманітарно-технічної еліти» (Алушта, 2010), «Могилянські читання - 2010» (Миколаїв, 2010).

Публікації. Теоретичні положення й висновки дисертації висвітлено у 17 публікаціях, з них 9 статей надруковано в наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації зумовлені логікою наукового дослідження. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (237 найменувань на 22 стор.), містить 16 таблиць, 9 рисунків, а також – 6 додатків (на 63 стор.). Загальний обсяг роботи становить 274 сторінки, з них основного тексту дослідження - 187 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та доцільність дисертаційного дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотезу та основні завдання дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення, наведено відомості про апробацію, особистий внесок автора, впровадження одержаних результатів дослідження.

У першому розділі - **«Теоретичні основи формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів»** - розглянуто сучасні вимоги до професійної компетентності майбутніх інженерів, визначено основні ключові компетенції, необхідні для формування фахівців відповідно до вимог сучасності, доведено актуальність формування комунікативної компетентності фахівців технічного профілю та необхідність її дослідження, проаналізовано відмінності між поняттями «компетенція» і «компетентність», визначено сутність поняття «комунікативна компетентність», визначено та обґрунтовано основні компоненти та критерії їх сформованості.

Проаналізувавши погляди різних вчених щодо важливості спілкування і комунікативної компетентності у професійному спілкуванні, слід зазначити, що комунікативна компетентність сприяє професійному успіху і кар'єрному зростанню фахівця, допомагає йому почуватися впевнено у суспільстві, відповідати сучасним вимогам суспільства до особистості високого професіонала, культурної особистості.

Проблемі визначення ключових компетенцій, необхідних для формування висококваліфікованих фахівців присвячені роботи вітчизняних (І. Зимня, С. Клепко, В. Краєвський, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, А. Хуторський) та закордонних вчених (Дж. Равен, В. Хутмахер, Г. Халаш).

Однією з ключових компетенцій є комунікативна, що спрямована на формування та розвиток умінь спілкуватися, встановлювати контакти з іншими людьми, доводити та висловлювати власні думки.

Аналіз поняття комунікативної компетентності показав неоднозначність його тлумачення в сучасній педагогічній та психологічній літературі. Одні дослідники розуміють під цим поняттям здатність (І. Зимня, Л. Столяренко), інші - сукупність знань, умінь, навичок (А. Зернецька, Н. Костриця, В. Куніцина, М. Львов, Р. Мільруд), треті – готовність (В. Петрук), четверті – і здатність, і сукупність знань й умінь (Ю. Жуков), п'яті – адаптивність і володіння засобами поведінки (Ю. Ємельянов). Ми розглядаємо комунікативну компетентність як володіння комунікативними знаннями, уміннями, навичками та здатність встановлювати необхідні контакти з іншими людьми.

Найбільш значущими структурними компонентами комунікативної компетентності було визначено такі: *когнітивний, комунікативно-діяльнісний та оцінний*.

Кожний із виділених компонентів має свої особливості:

1. Когнітивний – формування теоретичних знань, зокрема знання про функції, форми, засоби, види спілкування; розуміння важливості спілкування у житті людини, усвідомлення необхідності формування комунікативної

компетентності з метою входження в соціум, колектив, групу.

2. Комунікативно-діяльнісний – застосування комунікативних знань у навчально-професійному спілкуванні; формування комунікативних умінь: вміння налагоджувати контакти з різними людьми у професійній діяльності; використання вербальних і невербальних засобів спілкування; вміння відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; вміння чітко й емоційно виражати свої думки й почуття; вміння логічно, зв'язно будувати мовлення, вести дискусію, давати аргументовані відповіді на запитання; вміння орієнтуватись у змінних умовах; вміння прогнозувати поведінку партнера.

3. Оцінний – вміння орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, оцінювати адекватність висловів, використання мовних засобів для висловлення власних позицій, адекватність використання невербальних засобів спілкування; вміння аналізувати свою поведінку і поведінку співрозмовника, прогнозувати результати спілкування.

Були розроблені критерії до кожного компонента комунікативної компетентності майбутніх інженерів і виділено рівні сформованості цих компонентів: дуже високий, високий, середній та низький.

Студенти з **дуже високим** рівнем сформованості комунікативної компетентності повинні володіти когнітивним компонентом, який містить теоретичні знання щодо форм, функцій, засобів спілкування, знати поняття й терміни, а саме: що таке спілкування, мова, мовлення, слухання; комунікативно-діялісним компонентом, який складається з володіння комунікативними вміннями та навичками, зокрема, грамотно висловлюватися, використовувати вербальні й невербальні засоби спілкування, вміти за допомогою діалогічного й монологічного мовлення встановлювати контакти з іншими людьми, у бесіді зі співрозмовником розуміти невербальне спілкування; логічно та послідовно викладати свої думки, аргументовано доводити власну точку зору, вміти вести дискусію, бесіду, вміти правильно сприймати та розуміти співрозмовника, вміти слухати, творчо підходити до виконання практичних завдань; володіти оцінним компонентом: адекватно оцінювати власну комунікативну діяльність й у разі потреби виправляти помилки й вміти навчатися далі.

Високий рівень сформованості комунікативної компетентності передбачає володіння когнітивним компонентом: теоретичними знаннями щодо видів, форм, засобів спілкування, комунікативно-діялісний компонент - вміння грамотно висловлюватися, володіти вербальними засобами спілкування й адекватно використовувати невербальні, вміти будувати діалогічне й монологічне мовлення відповідно до встановлених правил, допускаються невеликі помилки у побудові діалогу й монологу, вміти брати активну участь у дискусії, але не завжди її вести, грамотність, логічність, адекватність монологічного й діалогічного мовлення; оцінний компонент - оцінювання власної комунікативної діяльності, знаходження й виправлення більшості помилок.

Студенти з **середнім** рівнем сформованості комунікативної

компетентності володіють когнітивним компонентом, маючи загальні теоретичні знання щодо видів, форм та засобів спілкування, але іноді у відповідях потребують допомоги викладача; комунікативно-діяльнісний компонент передбачає вміння під час проведення бесіди або дискусії відповідати на поставлені запитання, вміння підтримувати бесіду. Іноді допускають неточність у висловлюваннях, монологічне мовлення не завжди відповідає правилам побудови й логічності викладу, студенти демонструють часткове розуміння невербальних засобів спілкування; оцінний компонент передбачає часткове вміння оцінювати власну комунікативну діяльність й виправлення грубих помилок.

При **низькому** рівні сформованості комунікативної компетентності студенти мають поверхові знання щодо видів, форм, засобів спілкування; відсутні уміння щодо побудови монологічного мовлення, під час проведення бесід і дискусій відповідають тільки на запитання, безпосередньо спрямовані до них, відповіді найчастіше нерозгорнуті й короткі, відсутність вміння доводити у дискусії власну думку. Студенти намагаються уникнути участі в ділових іграх й різноманітних вправах й завданнях, не розуміють функцій невербальних засобів спілкування; відсутні уміння оцінювати власну комунікативну діяльність й знаходити помилки у мовленні.

У другому розділі – **«Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів»** - обґрунтовано педагогічні умови, визначено етапи та технологію формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

У ході дисертаційного дослідження з'ясовано, що формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів відбуватиметься найефективніше за таких педагогічних умов:

- застосування особистісно орієнтованого підходу у навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії у навчанні між викладачами і студентами, що забезпечує найбільш сприятливі та ефективні умови для формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів, створюючи атмосферу рівноправності, щирості, відвертості, поваги один до одного у процесі педагогічної взаємодії під час лекційних та практичних занять з основ психології та педагогіки й управління розвитком соціально-економічних систем;

- моделювання реальних професійних і виробничих умов спілкування з метою залучення кожного студента до практичної комунікативної діяльності, яке підвищує мотивацію до навчання, пізнавальну активність і сприяє збагаченню власного досвіду;

- використання навчальних завдань і вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності студентів, які мають допомогти студентам розкрити свої комунікативні можливості, відчувати важливість грамотно і чітко будувати комунікативний процес як одну з умов ефективної діяльності, навчальної чи професійної.

На підставі проведеного аналізу було визначено етапи формування

комунікативної компетентності майбутніх інженерів. Технологію формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів представлено на рис. 1.

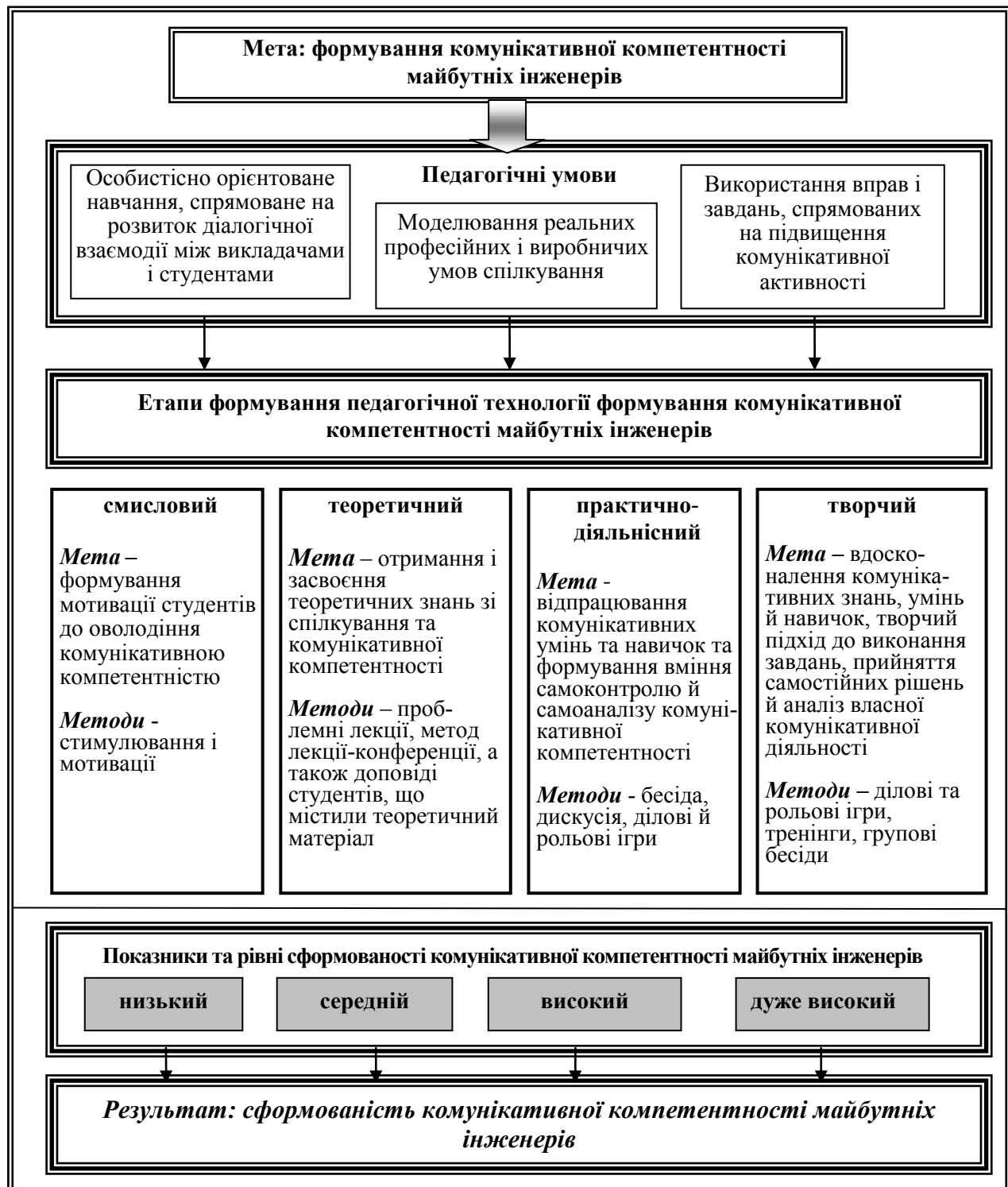

Рис. 1. Схема педагогічної технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів

Перший етап педагогічної технології – смисловий, який спрямовано на усвідомлення студентами необхідності формування комунікативної

компетентності та підвищення мотивації оволодіння нею. Навчальний матеріал складається з інформації, з якої студенти усвідомлюють необхідність та практичне значення комунікативних знань, умінь і навичок у професійній та повсякденній діяльності успішної особистості.

На цьому етапі найголовнішим завданням викладача є зацікавлення студентів з метою підвищення мотивації, щоб вони змогли усвідомити важливість набутих знань з комунікативної компетентності та можна було активізувати їхню пізнавальну діяльність задля ефективного переходу на другий етап.

Другий етап – теоретичний, метою якого є формування теоретичних знань студентів з комунікації, спілкування, комунікативної компетентності у межах навчальних дисциплін «Основи педагогіки і психології» й «Управління розвитком соціально-економічних систем».

Третій етап - практично-діяльнісний - націлений на формування практичних умінь й навичок комунікативної компетентності. Цей етап має на меті сформувати уміння й навички монологічного й діалогічного мовлення, навички ефективного слухання, уміння встановлювати та підтримувати контакти з людьми, уміння розуміти співрозмовника з метою ефективного спілкування в професійній діяльності й у звичайному житті, оцінювати власну комунікативну компетентність. На цьому етапі проводяться дискусії, рольові й ділові ігри, які моделюють реальні виробничі умови й забезпечують оволодіння комунікативними уміннями й навичками та їх поступове удосконалення й доведення до автоматизму.

Четвертий – творчий етап складається з комплексних завдань підвищеної складності, за допомогою яких студенти вдосконалюють комунікативну компетентність, вчаться аналізувати й корегувати власні комунікативні уміння й навички. На цьому етапі проводиться тренінг комунікативної компетентності, який складається з вправ, спрямованих на сукупності комунікативних умінь й навичок. На цьому етапі студенти також аналізують свою комунікативну діяльність, вчаться знаходити й виправляти помилки у спілкуванні, вміти критично ставитися до себе, оцінювати свої можливості й прагнути до постійного розвитку й самовдосконалення.

З метою реалізації педагогічної технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів були використані такі методи навчання: створення ситуацій успіху, аналіз конкретних ситуацій, бесіди, дискусії, проблемні лекції, лекції-конференції, рольові та ділові ігри.

У третьому розділі – **«Експериментальне дослідження ефективності запропонованої технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів»** - проаналізовано результати експериментальної роботи з формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

Основним методом дослідження тут виступав педагогічний експеримент, на констатувальному етапі якого було виявлено низький рівень володіння комунікативною компетентністю й обґрунтовано необхідність цілеспрямованої роботи щодо її формування.

Аналіз результатів констатувального експерименту підтвердив припущення про те, що за умов традиційного навчання формуванню комунікативної компетентності майбутніх інженерів приділяється недостатньо уваги і цей процес відбувається не зовсім ефективно, що зумовило необхідність підвищення рівня ефективності процесу формування комунікативної компетентності студентів ВНЗ. Порівняльні показники комунікативної компетентності в експериментальній і контрольній групах студентів до початку формувального експерименту відображено на рис. 2.

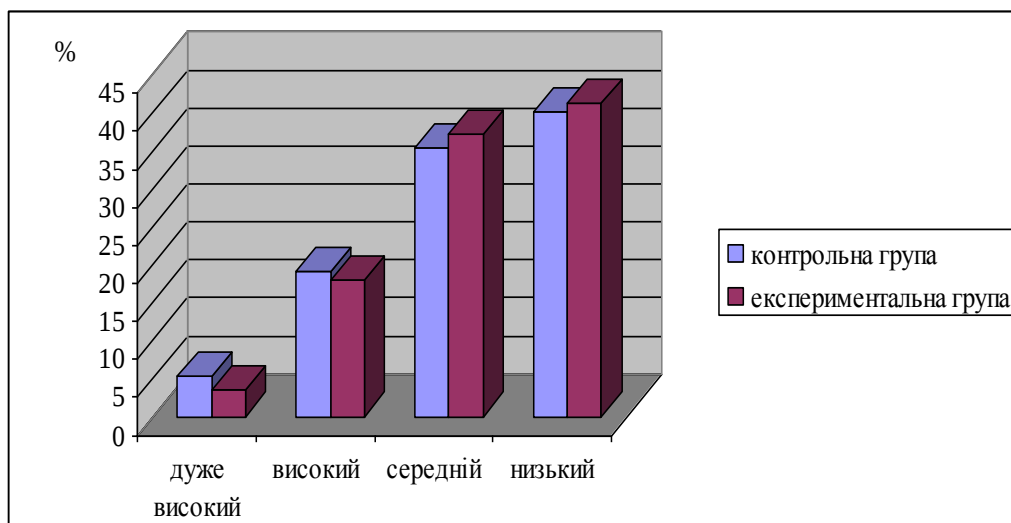

Рис. 2. Показники рівнів володіння комунікативною компетентністю в контрольній та експериментальній групах до експерименту

Формувальний експеримент здійснювався на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» на факультеті інтегрованих технологій хімічного машинобудування й факультеті технології органічних речовин у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін, для чого було виділено експериментальну (172 студ.) і контрольну (147 студ.) групи.

Результати формувального експерименту дозволили встановити, що по-перше, виділені педагогічні умови сприяли найбільш ефективному засвоєнню комунікативних знань, умінь й навичок; по-друге, з визначених компонентів комунікативної компетентності найбільш суттєвого підвищення зазнав комунікативно-діяльнісний компонент завдяки спрямованості занять на комунікативну діяльність студентів, що сприяло розвитку монологічного й діалогічного мовлення, вміння уважно слухати співрозмовника, вміння відстоювати й аргументувати власну точку зору. Застосування активних методів навчання й надання можливості студентам висловлюватися якомога більше сприяло високим результатам формувального експерименту.

Підсумовуючи результати експериментального навчання, можна зробити висновок, що загальний рівень комунікативної компетентності майбутніх інженерів якісно змінився: дуже високим рівнем володіють 21,5% студентів. Кількість студентів з високим рівнем комунікативної компетентності зросла на

12,2%. Виразно динаміку зростання комунікативної компетентності майбутніх інженерів після проведення формувального експерименту у студентів експериментальної групи порівняно зі студентами контрольної групи можна побачити на рис. 3.

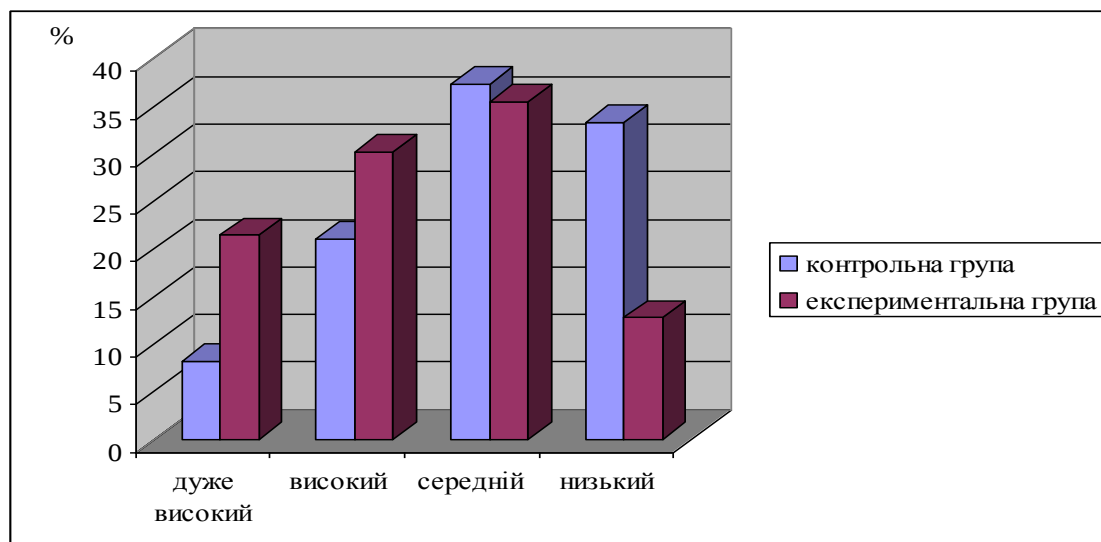

Рис. 3. Показники рівнів сформованості комунікативної компетентності в контрольній та експериментальній групах після експерименту

Аналіз експериментального навчання й статистична значущість результатів педагогічного експерименту підтвердили відмінності між рівнем комунікативної компетентності в експериментальній та контрольній групах студентів. У студентів експериментальної групи рівень комунікативної компетентності зріс набагато більше, ніж у контрольній, що підтверджує ефективність розробленої педагогічної технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

Таблиця 1.

Рівень розвитку комунікативної компетентності в експериментальній і контрольній групах

Рівні сформованості КК	До експерименту				Після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	кільк. студ.	%	кільк. студ.	%	кільк. студ.	%	кільк. студ.	%
Дуже високий	8	5,4	6	3,5	12	8,2	37	21,5
Високий	28	19,1	31	18	31	21,1	52	30,2
Середній	52	35,4	64	37,2	55	37,4	61	35,5
Низький	59	40,1	71	41,3	49	33,3	22	12,8
Усього:	147	100	172	100	147	100	172	100

Отже, мету досягнуто, завдання – розв’язані, гіпотезу – підтверджено.

У **загальних висновках** викладено основні результати теоретичного та експериментального дослідження формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз стану досліджуваності проблеми дозволив зробити висновок про те, що сучасна технічна освіта потребує визначення основних ключових компетенцій, які висуваються до інженерних кадрів. Швидкий розвиток науково-технічного прогресу, поширення різноманітних форм спілкування вимагає змін у професійній компетентності сучасних фахівців технічного профілю. Тому в структурі професійної компетентності інженерів, поряд з іншими компетенціями, ми також виділяємо комунікативну, яка виявляється в особистісній характеристиці фахівця – комунікативній компетентності.

Комунікативна компетентність – це володіння комунікативними знаннями, вміннями, навичками та здатність встановлювати необхідні контакти з іншими людьми; вона є складовою професійної компетентності майбутнього інженера й однією з умов ефективного спілкування у виробничому процесі.

Перевірка комунікативної компетентності студентів на констатувальному етапі проведення педагогічного експерименту свідчить про її низький рівень, що підтверджує необхідність її цілеспрямованого формування.

2. На підставі теоретичного аналізу наукових джерел та відповідно до логіки навчального процесу виявлено найбільш значущі структурні компоненти комунікативної компетентності майбутніх інженерів, а саме: когнітивний – що містить теоретичні знання про функції, форми, засоби, види спілкування; розуміння важливості спілкування у житті людини; комунікативно-діяльнісний – застосування комунікативних знань у навчально-професійному спілкуванні; формування комунікативних умінь: вміння налагоджувати контакти з різними людьми у професійній діяльності; використання вербальних і невербальних засобів спілкування; вміння відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; вміння чітко й емоційно виражати свої думки й почуття, давати аргументовані відповіді на запитання; вміння прогнозувати поведінку партнера; оцінний – вміння орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, оцінювати адекватність висловів, вміння аналізувати свою поведінку і поведінку співрозмовника, прогнозувати результати спілкування.

3. У дисертації визначено критерії сформованості комунікативної компетентності майбутніх інженерів, показниками якої є: знання й розуміння теоретичного матеріалу щодо видів, форм, функцій, засобів спілкування; ефективність використання вербальних й невербальних засобів спілкування у монологічному й діалогічному мовленні; володіння навичками ефективного слухання; володіння перцептивними навичками (ідентифікація, рефлексія та емпатія); вміння логічно, чітко, послідовно будувати висловлювання; уміння давати повні, зрозумілі відповіді на запитання; уміння оцінювати власну комунікативну компетентність і вміти аналізувати процес спілкування для уникнення помилок.

Відповідно до основних структурних компонентів комунікативної компетентності та виділених критеріїв було виокремлено та схарактеризовано чотири рівні сформованості комунікативної компетентності: дуже високий, високий, середній та низький.

4. Основними педагогічними умовами, за яких формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів відбуватиметься найбільш ефективно, є: застосування особистісно орієнтованого підходу у навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії у навчанні між викладачами і студентами; моделювання реальних професійних і виробничих умов спілкування з метою залучення кожного студента до практичної комунікативної діяльності; використання навчальних завдань і вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності студентів.

5. Розроблено й теоретично обґрунтовано педагогічну технологію формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів, за допомогою якої реалізується сукупність педагогічних умов і методів поетапного формування структурних компонентів комунікативної компетентності: когнітивного, комунікативно-діяльнісного й оцінного.

Мета першого етапу – смислового - формування мотивації студентів до оволодіння комунікативною компетентністю, а також усвідомлення важливості цієї компетентності у діловому спілкуванні та звичайному житті. Методами формування були створення ситуацій успіху, аналіз конкретних ситуацій, бесіди тощо. На другому етапі, теоретичному, відбувалося формування теоретичних знань про спілкування, комунікативну компетентність, вербальну та невербальну комунікацію, способи взаємодії між учасниками комунікативного процесу, ефективне слухання, перцепцію, оцінювання. Основними методами цього етапу технології були проблемні лекції, лекції-конференції.

Третій етап, практично-діяльнісний, передбачав активну комунікативну діяльність студентів з використанням різних вправ, завдань, дискусій, ділових й рольових ігор. Останній, творчий, етап мав на меті сформувати у студентів вміння контролю, самоконтролю, аналізу й самоаналізу сформованих знань, вмінь і навичок комунікативної компетентності. Основними методами цього етапу були рольові й ділові ігри та дискусії.

Результати експериментальної роботи підтвердили ефективність педагогічних умов і технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів. Педагогічна технологія, за допомогою якої реалізуються педагогічні умови, суттєво підвищує рівень комунікативної компетентності у студентів експериментальної групи, про що свідчить зростання кількісних показників за дуже високим й високим рівнями сформованості, кількість студентів за цими рівнями збільшилася на 18% й 12,2% студентів відповідно, й зменшилася за середнім й низьким рівнями, відповідно на 1,7% й на 28,5% студентів. Одержані результати формувального експерименту є статистично значущими.

Розроблену й апробовану технологію з формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів можна використовувати й впроваджувати

у навчальний процес технічних вищих навчальних закладів України.

Проведене дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальших досліджень вимагають вивчення видів і форм управлінського спілкування, а також розробка технології формування умінь і навичок управлінського спілкування в студентів ВНЗ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті в наукових фахових виданнях:

1. **Бутенко Т.О.** Формування мовної і термінологічної компетентності фахівців-інженерів / Т.О. Бутенко // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2006. № 3. – С. 90-94.
2. **Бутенко Т.О.** Готовність студентів-електриків до професійного спілкування українською мовою / Т.О. Бутенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. - Львів, 2007. - № 2. – С. 79-85.
3. **Бутенко Т.О.** Зміст поняття професійного спілкування / Т.О. Бутенко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. - Харків, 2007. № 16. – С. 59-64.
4. **Бутенко Т.О.** Мовна компетенція як умова якісної підготовки інженерів до професійної діяльності / Т.О. Бутенко // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2008, № 3. – С. 112-118.
5. **Бутенко Т.О.** Визначення критеріїв сформованості комунікативної компетентності майбутніх інженерів / Т.О. Бутенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. – С. 130-137.
6. **Бутенко Т.О.** Формування комунікативної компетентності фахівців в процесі управлінської підготовки / Т.О. Бутенко, С.М. Резнік // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 95. Т.105. Педагогіка. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 95-99. *(Особистий внесок полягає в аналізі комунікативної компетентності фахівців різних профілів, інші розробки належать співавтору).*
7. **Бутенко Т.О.** Активні методи навчання у формуванні комунікативної компетентності студентів / Т.О. Бутенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2009. - № 11. – С. 6-9.
8. **Бутенко Т.О.** Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів / О.Г. Романовський, Т.О. Бутенко // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2009, № 3. – С. 86-93. *(Особистий внесок полягає в розробці педагогічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів, інші розробки належать співавтору).*
9. **Бутенко Т.О.** Обґрунтування педагогічної технології формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів / Т.О. Бутенко //

Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.
– Запоріжжя. – 2009. – Вип. 3 (56). – С. 94-98.

Статті у збірниках наукових праць:

10. **Бутенко Т.О.** Роль культури речи в профессиональной подготовке специалистов в условиях билингвизма / Т.О. Бутенко // Збірник наук. праць: за матер. міжнар. наук.-практ. конференції Переяславська Рада та гармонізація україно-російських відносин на сучасному етапі, 18-19 грудня 2006 р. – Харків: НТУ «ХПІ», 2007. – С. 157-160.

11. **Бутенко Т.О.** Сутність і структура комунікативної компетентності майбутнього інженера / Т.О. Бутенко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. Вип. 22 (26). – С. 181-195.

12. **Бутенко Т.О.** Цілі та організація педагогічного експерименту з формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів / Т.О. Бутенко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. Вип. 25 (29). – С. 83-89.

Статті у матеріалах наукових конференцій:

13. **Butenko T.** Linguistic competence as one of methods of out world cognition and professional knowledge formation / T. Butenko, A. Romanovsky // Proceedings of the 1st International Conference on Linguistic and Intercultural Education: 27-29 november, 2008. - Alba Iulia, Romania, 2008. – P. 899-904. *(Особистий внесок полягає у визначенні ролі мови як одного зі способів формування професійних знань, інші розробки належать співавтору).*

14. **Бутенко Т.О.** Компетентнісний підхід в сучасній освіті / Т.О. Бутенко // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес [Текст]: матеріали міжнар. наук.-теор. конфер. студ. та аспір. 21-22 квітня, 2009. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – С. 147-148.

15. **Бутенко Т.О.** Особистісно орієнтоване навчання як одна з умов оволодіння комунікативною компетентністю / Т.О. Бутенко // Фундаментальна освіта і формування гуманітарно-технічної еліти [Текст]: тези доповідей міжнар. наук.-метод. конфер. (7-10 жовтня 2009 р.). - Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – С. 129-130.

16. **Бутенко Т.О.** Проблеми формування комунікативної компетентності у вищому технічному навчальному закладі / Т.О. Бутенко, С.М. Резнік // Ольвійський форум – 2009: стратегії України в геополітичному просторі: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конфер. (11-14 червня 2009 р.). - Ялта, 2009. – С. 147-148. *(Особистий внесок полягає у визначенні особливостей формування комунікативної компетентності у вищому технічному навчальному закладі, інші розробки належать співавтору).*

17. **Бутенко Т.О.** Роль психолого-педагогічної підготовки у формуванні комунікативної компетентності майбутніх інженерів / Т.О. Бутенко // II Міжнародна наукова конференція: Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи, 15-16 квітня 2010. – Харків, ХДАДМ, 2010. – С. 133-134.

АНОТАЦІЇ

Бутенко Т.О. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2011.

Дисертацію присвячено проблемі дослідження формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.

У роботі уточнено сутність понять «компетенція», «компетентність», «комунікація», «спілкування», узагальнено сутність поняття «комунікативна компетентність», визначено і обґрунтовано її структурні компоненти. Виділено рівні комунікативної компетентності майбутніх інженерів (дуже високий, високий, середній та низький) та критерії їх оцінювання.

Визначено педагогічні умови, за яких комунікативна компетентність підвищиться найбільш ефективно, розроблено та теоретично обґрунтовано педагогічну технологію щодо формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

У процесі експерименту доведено результативність визначених педагогічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

Ключові слова: компетенція, компетентність, комунікація, спілкування, комунікативна компетентність, майбутні інженери, активні методи навчання, педагогічна технологія, формування.

Бутенко Т.А. Формирование коммуникативной компетентности будущих инженеров в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница, 2011.

Диссертация посвящена проблеме исследования формирования коммуникативной компетентности будущих инженеров в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин.

В работе рассмотрены актуальность и целесообразность данного исследования. Процесс модернизации высшего образования Украины и вхождения нашей страны в единое экономическое пространство требует пересмотра и изменений в высшем инженерном образовании с целью повышения профессионального и культурного уровня инженерных кадров. Создание новых условий обучения и воспитания современной молодежи

направлено на осуществление более качественной и разноплановой подготовки высококвалифицированных специалистов технического профиля.

Одним из важных аспектов формирования высококвалифицированных инженеров, способствующих повышению эффективности профессиональной деятельности человека, является коммуникация, с помощью которой совершается передача больших объемов информации. Таким образом, владение коммуникативной компетентностью на высоком уровне будущим инженерам необходимо не менее, чем специалистам, чья деятельность непосредственно связана с общением. Профессиональному общению сегодня уделяется достаточное количество рабочего времени современных специалистов, в частности: совещания, переговоры, установление деловых контактов требуют высокого уровня владения коммуникативной компетентностью, способствующей деловому и профессиональному взаимопониманию. Поэтому возникает острая необходимость формирования коммуникативной компетентности у будущих инженеров.

Выделены структурные компоненты коммуникативной компетентности будущих инженеров – когнитивный, коммуникативно-деятельностный и оценочный; также определены показатели и критерии их оценивания. На этой основе охарактеризованы четыре уровня их сформированности: очень высокий, высокий, средний и низкий.

Выявлены и обоснованы педагогические условия, при которых коммуникативная компетентность будущих инженеров повысится наиболее эффективно: использование личностно ориентированного подхода в обучении, направленного на развитие диалогического взаимодействия в обучении между преподавателями и студентами; моделирование реальных профессиональных и производственных условий общения с целью вовлечения каждого студента в практическую коммуникативную деятельность; использование учебных заданий и упражнений, направленных на повышение коммуникативной активности студентов.

Разработана и обоснована педагогическая технология формирования коммуникативной компетентности, которая состоит из четырех этапов: смыслового, теоретического, практически-деятельностного, творческого. Первый этап направлен на осознание студентами необходимости формирования коммуникативной компетентности и повышения мотивации в овладении ею. Второй этап – теоретический, его целью является формирование теоретических знаний студентов об общении, а именно о функциях и видах общения, способах общения (вербальных и невербальных), формах общения, навыках эффективного слушания и перцептивных навыках.

Третий этап – практически-деятельностный – нацелен на формирование практических умений и навыков коммуникативной компетентности. Целью этого этапа является формирование умений и навыков монологической и диалогической речи, навыков эффективного слушания, умения устанавливать и поддерживать контакты с людьми. Четвертый – творческий этап состоит из комплексных заданий повышенной сложности, с помощью которых студенты

совершенствовали коммуникативную компетентность, анализировали и корректировали коммуникативные умения и навыки.

Каждый этап педагогической технологии формирования коммуникативной компетентности будущих инженеров направлен на формирование у студентов знаний, умений и навыков, позволяющих перейти на следующий этап и эффективно их усвоить.

В процессе эксперимента доказана результативность педагогических условий формирования коммуникативной компетентности будущих инженеров. Полученные в процессе экспериментальной работы результаты подтвердили выдвинутую гипотезу нашего исследования.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникация, общение, коммуникативная компетентность, будущие инженеры, активные методы обучения, педагогическая технология, формирование.

Butenko T.O. Forming of communicative competence of future engineers in the process of learning psychological and pedagogical disciplines. - Manuscript.

Dissertation for a candidate's degree on specialty 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhaylo Kotsyubynsky, Vinnytsia, 2011.

The dissertation is dedicated to the problem of research of communicative competence formation of future engineers in the process of learning psychological and pedagogical disciplines.

Essence of concepts «competence», «communication», «intercourse» is clarified, essence of concept «communicative competence» is generalized and its structural components are defined and grounded in the paper. The levels of communicative competence of future engineers (very high, high, medium and low) and criteria of their evaluation are highlighted.

Pedagogical conditions under which communicative competence will rise most effectively are defined; pedagogical technology of communicative competence formation of future engineers is developed and theoretically grounded.

In the process of experiment the effectiveness of the offered pedagogical technology of communicative competence formation of future engineers is well-proven.

Keywords: competence, communication, intercourse, communicative competence, future engineers, active methods of teaching, pedagogical technology, formation.

Підписано до друку 19.09.2011 р. Формат 60х84 1/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. № б/н.
СПД ФО Степанов В.В. вул. Ак. Павлова 311